

XIV- XVII YÜZYILDA KARAÇAYLILAR

HANAFİY BİCİYEV

XIV- XVII. yüzyıllar, Karaçay tarihinin en az araştırılmış dönemleridir. Araştırmacılar bu dönemlerin tarihi ve kültürü hakkında değişik yorumlar getirirler. Bu dönemlerde Karaçaylıların nerelerde yaşadıkları bugüne kadar tam olarak açıklanamamıştır. Bunun nedeni ise o dönemlere ait yazılı kaynakların çok az olması ve arkeolojik çalışmaların yetersizliğidir. Ancak son yıllarda Karaçay'da yapılan arkeolojik çalışmalar, Karaçaylıların XIV- XVII. yüzyıl tarihini az da olsa aydınlatmaktadır. Biz bu çalışmamızda, sözü edilen arkeolojik çalışmalar ışığında bu problemi çözmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere, "Karaçay" sözü, yazılı kaynaklarda ilk olarak 1699 yılında geçmektedir. Bu tarihte, Moskovalı (Rus) F. Elçin ve P. Zaharev adlı elçiler, Gürcistan'a giderken, Karaçay bölgesinden geçmişler ve bir süre Karaçay'da konaklamışlardır. Ancak onlar yazdıkları raporda, Karaçay'dan Gürcistan'a geçerken hangi güzergahı kullandıklarını belirtmemişlerdir. Karaçay'dan Gürcistan'a geçmek için iki güzergah vardır. biri, Baksan vadisi üzerinden, diğeri de Kuban vadisi üzerindedir. Ancak her iki güzergahın da raporda belirtilmemesi yüzünden araştırmacılar bu konuda türlü yorumlar yapmaktadır.

Meşhur alim Kafkasolog L. P. Lavrov'a göre, Karaçaylılar bu dönemlerde Baksan vadisinde yaşıyorlardı. Tarihçi H. O. Laypanov ve arkeolog E. P. Alikseyeva, Karaçaylıların XIV- XVII. yüzyıllarda hem Kuban vadisinde, hem de Baksan vadisinde yaşadıklarını ileri sürmektedirler. Tarihçi E. N. Kuşova, Rus elçilerin Gürcistan'a giderken Karaçay'ın Kuban vadisi güzergahını kullandıklarını, raporda sözü edilen Karaçaylıların da bugün "Büyük Karaçay" denilen yerde, yani Kuban vadisinde yaşayan Karaçaylılar olduğunu söylemektedir. Eğer durum böyleyse, XIV- XVII. yüzyıllarda Karaçaylılar Baksan vadisinde değil de, bugünkü topraklarında, yani Kuban vadisinde yaşıyorlardı. M. A. Peliyevkitov ise 1932 yılında, Rus elçilerin Karaçay'dan Gürcistan'a geçerken Baksan vadisi güzergahını kullandıklarını açıklamıştır. O halde, Rus elçileri, Baksan vadisinde yaşayan Karaçaylılara konuk olmuşlardır.

XVII. yüzyılda Baksan vadisinde Karaçaylıların yaşadığı kesindir. Bu bölgede yapılan arkeolojik çalışmaların sonunda elde edilen materyaller, Karaçaylıların Baksan vadisinde yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Sözgelimi, Tırnavuz şehrine yakın bir yerde, Baksan ırmağının sol tarafından "Elcurt" adlı eski bir yerleşim yerinin kalıntıları bulunmuştur. Araştırmacıların söylediklerine göre burada Karaçaylılar yaşamışlardır. Arkeolog- tarihçi İsmail Mızıyev burada arkeolojik çalışmalar yapmıştır. Ona göre bu eski yerleşim yeri XIV- XVII. yüzyıldan kalma eski bir Karaçay köyüdür. Bu köyün karşısında eski mezar kalıntıları bulunmuş ve bu mezarların Karaçaylılara ait olduğu saptanmıştır. Mezarların ortasında taştan inşa edilmiş, dört tarafı duvarla çevrilmiş bir anıtmezar vardır. Yaşlıların anlattıklarına göre bu anıtmezarın yatan kişi, düşmanlarına karşı kahramanca savaşırken hayatını kaybeden Karaçay prenslerinden Kamgut Biy'dir. Bu yüzden de bu anıtmezar halk arasında "Kamgut'un anıtmezarı" adıyla anılır. Bu anıtmezar bütün özellikleriyle Büyük Karaçay'daki (Kuban vadisi) eski anıtmezarları andırmaktadır. H. O. Laypanov'a

Çeviren: Adilhan APPA

göre, bu eski yerleşim yerinin biraz ötesinde "Teşiktaş" adında bir büyük kaya varmış. Halk arasındaki söylentilere göre, bu kaya, kanun- nizam tanımayan kişilerin ve haydutların bağlandığı (zincirlendiği) kaya imiş. Bu kayaya yakın bir yerde başka bir kaya daha vardır ki, bu kayanın adı da "Karça- taş" tır. Bilindiği gibi, Karaçay folklorunda "Karça" Karaçaylıların efsanevi atasıdır. Ancak bu Karaçay'ın tek kurucusunun Karça olduğu yahut Karaçay varlığının Karça ile başladığı anlamına gelmez. Baksan vadisinde "Cantuvgan- kaya" adlı bir kaya daha vardır. Yine halk arasında anlatılanlara göre bu kayaya adını veren şahıs, Karça'nın oğludur. Anlatılanlara göre Cantuvgan sık sık bu kayanın olduğu civarda avlanmaya çıkarmış. Kendisi de oralarda ölmüş.

Karaçaylıların eski dönemlerde Baksan vadisinde yaşamış olduklarına, "Karça" ve "Kaşavbiy" adlı destanlar da delildir. Bu destanlarda anlatılan olaylar Baksan vadisinde geçmektedir. Ayrıca bu destanlarda Kabarbey prenslerinden Sarı Arslanbek, Kaziy ve Gürgoka'nın adları da geçmektedir. Bu Kabardey prenslerinin hepsi XVII. yüzyılda yaşamışlardır. Eldeki bu bilgiler, Karaçaylıların bir dönemler Baksan vadisinde yaşamış olduklarını kanıtlamaktadır. Bugün bile yaşlı Karaçaylılar, büyük atalarının Baksan vadisinde yaşadıklarını, onların düşmanlarla yaptıkları savaşları ve Kuban vadisine nasıl göç ettiklerini inandırıcı bir şekilde anlatırlar.

Arkeolojik çalışmalar ve folklor materyalleri ışığında, H. O. Laypanov ve İ. Mızıyev'e göre, Karaçaylılar XIII- XIV. yüzyıldan önce Arhız bölgesinde yaşıyorlardı. Karaçaylıların çok eski dönemlerde Arhız'da yaşadıklarını ileri süren alimlerin sayısı oldukça fazladır. Sözgelimi N. G. Petrusoviç, Erkert, S. V. Oçakovskiy, E. P. Alekseyeva ve H. M. Habıçev gibi alimler... Bu görüşü, Karaçay folklor materyalleri de desteklemektedir. Karaçaylılarda "Arhız" sözünün geçmediği hiçbir hikaye ve efsane yok gibidir. Alimler, "Arhız" sözünün etimolojisini çeşitli şekillerde açıklıyorlar. Prof. Dr. U. B. Aliyev "Argı-ız" (karşı/ öte-iz) şeklinde, H. M. İ. Hacilayev "Irhız" (kadim yurdumuz) şeklinde, İ. M. Mızıyev "Irhı- ız" (sel- iz) şeklinde açıklamaktadırlar. Bu görüşlerin hangisinin doğru olduğunu açıklamak dilbilimcilerin işidir. Bize göre önemli olan "Arhız" sözünün Karaçay- Malkar diline ait bir söz olmasıdır. Bu da, Karaçaylıların eski dönemlerde Arhız'da yaşadıklarını göstermektedir.

XIV. yüzyıldan sonra Karaçaylıların Baksan vadisindeki (Elcurt köyü) varlığı, XIV. yüzyıldan sonra Karaçaylıların Arhız'da yaşamadıklarını ortaya koymaktadır. Herhalde Karaçaylılar bugün bizim bilmediğimiz bir sebepten dolayı Arhız'dan Baksan vadisine göz etmişlerdi. XVII. yüzyılda Baksan vadisinde yaşayan Karaçaylıların bir kısmı; Karaçaylıların en yoğun olarak yaşadığı ve kadim yurtları olan Kuban vadisine (Büyük Karaçay) dönüş yaptılar. Bu döneme ait yazılı kaynaklar da buna delildir. sözgelimi, A. Lamberti'nin 1654 yılında çizdiği haritada Karaçaylıların yaşadığı yerler Kuban vadisi civarında gösterilmektedir. 1743 yılında Kabardey ve Kumuk prenslerinin bir yabancı devlet heyetine bildirdiklerine göre, Karaçaylılar XVII- XVIII. yüzyılda Kuban vadisinde yaşıyorlardı. Buna ek

olarak, İ. Reyneggs, 1780 yılında Baksan vadisinde "Orusbiy" klanının yaşadığını yazmaktadır. Orusbiy klanı, Karaçaylılar Kuban vadisine göç ettikten sonra Baksan vadisine gelip yerleşmiştir.

Karaçaylıların bir bölümü XIV- XVII. yüzyılda bugünkü topraklarında, yani Kuban vadisinde yaşıyordu. Arkeolojik çalışmalar sonunda elde edilen bulgular bunu ispatlamaktadır. Karaçay'da bulunan eski arkeolojik kalıntılar (anıtmezarlar, taş mezarlar, ev ve kale kalıntıları) şüphesiz Karaçaylıların atalarından kalmıştır. Bunu, Karaçay- Çerkes ve Kabardey- Malkar araştırma enstitülerinin uzmanları da doğrulamaktadırlar. Yaptığımız incelemelere göre bu arkeolojik bulguların çoğu XII- XIII. yüzyıla aittir. Buradan da anlaşılacağı üzere, bu dönemlerde, Karaçaylılar hem Baksan vadisinde, hem de Kuban vadisinde (aynı anda) yaşıyorlardı.

L. İ. Lavrov ise, XIX. yüzyıla kadar Baksan ve Kuban vadisinde Gürcü- Svanların yaşadığını ileri sürmektedir. L. İ. Lavrov bu görüşünü, 1950 yılında yayımlanmış olduğu, "XIX. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da Svanlar" adlı makalesinde açıklamaktadır. L. İ. Lavrov bu makalesinde "XVI. yüzyılda, Kuban vadisinde svanlar yaşıyorlardı" diyor ve bu görüşünü de ispatlamak için şunları söylüyor: "Kabardey prensi Temruk (İvan Grozniy'in kayın pederi) Rusların yardımıyla, yine bir Kabardey prensi olan Pşepşoko Kaytuk oğlu Şepşuk'un(*) hakimiyetindeki toprakları ele geçirmiştir. Prens Şepşuk'un hakim olduğu yerlerde Svan köylerinin olduğunu vakanüvisler belirtmektedirler. Daha sonra Prens Temruk, Rus askerlerinin yardımıyla yine Şepşuk'un hakimiyetindeki "Kovan" adlı şehri zapteder. Bu Kovan adlı şehir "Koban/Kuban" dan başka bir şey değildir. Vakayinamelere göre Kuzey Kafkasya'da Svan köyleri (Sonskie kabaki) olmuştur. Aynı şekilde vakayinamelerde Kovan adlı bir şehirden bahsedilmektedir. Buna göre Kuban vadisinde Svan köyleri vardı."

L. İ. Lavrov'un dediği gibi, Svanlar gerçekten de XIX. yüzyıla kadar Baksan ve Kuban vadisinde mi yaşıyorlardı?

Yukarıda bahsedilen vakayinamede "Svan köyleri" (Sonskie kabaki) ve "Kovan" şehri sözleri vardır. Ancak bu Svan köylerinin (Sonskie kabaki) Prens Şepşuk'un hakimiyetindeki topraklarda olup olmadığı belli değildir. Belirsiz olduğu için de alimler bu vakayinamede anlatılan Svan köylerinin nerede olduklarını açıklayamıyorlar. Kabardey prensi Kaytukoğlu'nun toprakları bugünkü Kabardey topraklarından ibaretti. Daha sonraları ise, Prens Kaziy, Kabardey adıyla birlikte anılır olmuştur.

Meçhul "Kovan" adlı şehrin Kuban vadisinde olduğunu ileri sürmek de inandırıcı değildir. "Kovan" sözü "Koban/ Kuban" şeklinde okunabilir ancak bu söz Karaçay- Malkar diline ait bir sözdür. H. M. İ. Hacilayev bu sözü "kobhan" (kopan, kalkan, taşan) sözüyle açıklamaktadır. Kaldı ki, sadece Büyük Karaçay bölgesinde değil, bütün Karaçay- Çerkes topraklarında XIV. yüzyılda bir şehir, hele "Kovan" adında bir şehir olmamıştır. Alimler bu döneme ait kaynaklarda, anılan bölgede bir şehrin varlığını zikretmiyorlar. Tarihte "Kovan" adlı bir şehir olmuşsa bile bu onun Kuban vadisinde olduğu anlamına gelmez.

Bize göre bu problemin çözümü arkeolojik çalışmaların sonunda elde edilecek bilgilere bağlıdır. Eğer gerçekten de bu topraklarda Svan köyleri olmuşsa, onların kalıntılarının bugüne ulaşması gerekmektedir. Ama şimdiye kadar böyle bir bulguya rastlanmamıştır. O zaman Svanların Kuban vadisinde yaşadıklarına dair ileri sürülen görüşler yanlıştır. Buna göre Svanlar, Kuban ve Baksan vadisinde hiçbir zaman yaşamamışlardır.

Sonuç olarak, Karaçaylılar, XIV- XVII. yüzyıllarda, Büyük Karaçay'da (Kuban vadisinde), Baksan vadisinde, Teberdi ve Arhız'da yaşamışlardır. Karaçaylıların ataları ise (Bulgarlar ve Alanlar) IV- XIII. yüzyıllarda bugünkü Karaçay- Çerkes topraklarında, Narsana, Santuk İssi- suv civarında yaşamışlardır.

(*) Kabardey Prensi Kytukoğlu Pşepşoko'nun adı Karaçaylılar arasında Şepşuk olarak geçmekteydi.